GLAS IN BETON IN NEDERLAND

Liesbeth Boon

Samenvatting van de afstudeerscriptie voor het eindexamen van de Master-Glass-opleiding, Tilburg, 2017

D. Wildschut, 'De kerk van paus Johannes XXIII (Ik ben Johannes uw broeder)', 1978, St. Annakerk in Heerlen
Binnen- en buitenaanzicht

SAMENVATTING EN CONCLUSIE

De glas-in-betontechniek is tijdens de wederopbouwperiode na de Tweede Wereldoorlog als een van de modernste monumentale glastoepassingen geïntroduceerd. De techniek is – in de vorm van het Arabische glas in stucco – feitelijk al eeuwenoud maar pas in de twintigste eeuw gingen een aantal Franse glazeniers weer met het glazen 'mozaïekraam' experimenteren. Behalve Daan Wildschut, die in samenwerking met Frans Smeets in Nederland de techniek als eerste toepaste, hebben nog vele andere bekende kunstenaars in meerdere of mindere mate glas-in-betonontwerpen gemaakt. Het waren veelzijdige kunstenaars die meerdere monumentale en vrije kunstvormen tegelijk beoefenden.
De eerste toepassingen van glas in beton hadden nog sterk het karakter van glas in lood, maar kunstenaars als Berend Hendriks, Max Reneman en Louis van Roode werkten de techniek uit tot plastische all-overcomposities. Andere kunstenaars combineerden glas in beton met glas-in-loodpanelen, zoals Egbert Dekkers, en met glasappliqué zoals Karel Appel en Ger van Iersel.

De grootschalige glas-in-betontoepassing kwam voort uit de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog en het daarmee samengaande cultuurbeleid van de overheid ten aanzien van de

monumentale kunst. Er brak een gouden tijd aan voor de monumentale kunst, voortgekomen uit socialistische idealen waarbij de kunst in dienst stond van het gemeenschapsideaal. Ze kreeg een verbindende en opvoedende rol in een samenleving die druk bezig was te herstellen van de gevolgen van de oorlog. De overheid stimuleerde deze ontwikkeling door middel van percentageregelingen, waarbij bepaald werd dat een deel van de bouwsom aan kunst moest worden besteed. Daarnaast zorgden ook de semi-overheid (zoals de NS en de PTT), kerkbesturen, banken en bedrijven voor vele kunstopdrachten. Voor glas in beton waren de kerkbesturen uiteindelijk de belangrijkste opdrachtgevers.
De kunstacademies voorzagen in een behoefte aan goede kunstopleidingen door het oprichten van speciale afdelingen voor de monumentale kunst en het publiek kon tijdens tentoonstellingen kennis maken met de nieuwe kunstvormen en -ideeën.
Kunstenaars, architecten en opdrachtgevers wisten elkaar te vinden via speciaal daarvoor opgerichte (beroeps-)verenigingen. Kunstenaars en architecten werden vanuit het 'synthese-ideaal' gestimuleerd om elkaars samenwerking te zoeken, wat bij de monumentale glas-in-betonkunst een aantal geslaagde voorbeelden opleverde. De fraaie all-overcomposities laten zien dat juist glas in beton zich goed liet integreren in de moderne beton-skeletbouw.

De omslag kwam rond 1965 toen de monumentale kunst massaal de rug werd toegekeerd. Een van de redenen is dat de nieuwe generatie de monumentale kunst te veel associeerde met de 'lelijke en ouderwetse' pragmatische architectuur uit die periode; in ieder geval had zij aan de idealen die ten grondslag lagen aan de moderne architectuur en de monumentale kunst geen boodschap meer. Ook de kunstenaars zelf waren wel er wel klaar mee. Mede door de hele discussie over de waarde van de monumentale kunst ten opzichte van de hoger gewaardeerde autonome kunst hebben ook zij in de jaren zeventig de monumentale kunst verder gelaten voor wat het was. Daarbij speelde voor hen ook mee dat de socialistische idealen van vlak na de oorlog niet van de grond kwamen. De geïdealiseerde samenwerking tussen kunstenaar en architect mislukte uiteindelijk doordat beide partijen de regie over het eigen werk wilden houden. Nieuwe kunststromingen zoals conceptuele kunst, popart, performancekunst, minimal art, land art, kunststromingen als Zero en Nul deden de wind uit een andere hoek waaien. De soms letterlijk naar binnen gekeerde monumentale kunst maakte plaats voor omgevingskunst.

Glas in beton werd een vergeten techniek. De leegloop van de kerken leverde geen nieuwe opdrachten meer op en maakte veel kerkgebouwen overbodig. Ook vele naoorlogse schoolgebouwen werden vervangen door nieuwe, aangepast aan de moderne eisen van het onderwijs. Veel kunstenaars hebben dan ook al tijdens hun leven hun monumentale werk uit de jaren vijftig en zestig zien verdwijnen. Bovendien is glas in beton een kwetsbaar materiaal gebleken. De belangrijkste oorzaak van schade was betonrot of corrosie die makkelijk kon ontstaan door de relatief dunne betonlaag.

Ondanks de rigoureuze afbraak, en ondanks de kwetsbaarheid van het materiaal, zijn er nog vele prachtige voorbeelden van glas in beton bewaard gebleven. Maar nog steeds staan er gebouwen met glas-in-beton op de lijst om gesloopt te worden, zoals de Vredevorstkerk in Rotterdam met een glas-in-betonwand van Johan Verheij. Hoopvol is de hernieuwde belangstelling voor de wederopbouwkunst en -architectuur, die nu steeds meer als nieuw

cultureel erfgoed worden gezien en hier en daar al de status van gemeentelijk of rijksmonument hebben gekregen. Ook al komt dat soms doordat de gebouwen 'per ongeluk' nog niet zijn afgebroken omdat daar even geen geld voor was.
Hoopvol is ook dat er steeds meer literatuur verschijnt over kunst en architectuur uit deze periode en dat 'vergeten wandkunst' gemeld kan worden op een website: www.helpwandkunstopsporen.nl. De site zou wat dat betreft nog meer gepromoot kunnen worden. Het weer zichtbaar maken van de monumentale kunst die er nog is, zorgt dat het gezien en herkend wordt en hopelijk weer meer gewaardeerd wordt.

Daar staat tegenover dat er behoorlijk wordt gekort op subsidies, waardoor restauratiewerk van glas in beton vaak te lang wordt uitgesteld. En nog steeds moeten kerkbesturen besluiten om gebouwen af te stoten, omdat ze ze niet meer nodig hebben. Mensen staan vooralsnog niet in de rij voor overname van deze vaak grote, moeilijk te verwarmen en te onderhouden gebouwen. Een goede herbestemming vinden is dan ook lastig. Zo gauw een gebouw leeg staat en er niets meer mee wordt gedaan, slaat de verloedering toe. Dan zul je soms moeten accepteren dat een gebouw verdwijnt.
Steeds vaker wordt wel bepaald dat bij eventuele sloop het kunstwerk behouden moet blijven in de hoop op een goede herbestemming.

Nieuw glas in beton als monumentale kunstvorm is in Nederland na de wederopbouw nog maar zelden toegepast.[1] Er zijn slechts een paar ateliers die de benodigde kennis en ervaring hebben en maar een enkele kunstenaar pakt de techniek weer op. Het is niet realistisch om te verwachten dat de grootschalige glas-in-betontoepassing zoals in de wederopbouw zich nog eens een keer zal herhalen, zoals momenteel bijvoorbeeld met de bouwstijl uit de dertiger jaren gebeurt. Daarvoor is – zuiver praktisch gezien – de techniek te arbeidsintensief en te duur en te weinig aangepast aan de huidige bouweisen. Bovendien is glas en beton een kwetsbaar materiaal gebleken, corrosie en breuk liggen altijd op de loer. Omdat de toepassing van glas in beton, op de manier zoals dat gedaan is in de wederopbouw, is gestopt, heeft de techniek zich ook niet verder kunnen ontwikkelen, ook al worden er momenteel nieuwe betonmengsels of vervangende materialen vervaardigd.
Daarbij heb ik de indruk dat glas in beton bij het grote publiek nog steeds geassocieerd wordt met een bouwstijl die 'lelijk' gevonden wordt: te functioneel, zakelijk. De gebruikers van nu zijn er vaak wel van doordrongen dat ze in bijzondere gebouwen zitten maar weinigen staan te trappelen om leegkomende gebouwen over te nemen. In hun pure vorm zijn ze te groot, hebben een slechte akoestiek, zijn slecht te verwarmen en vragen veel onderhoud. Pas de laatste tien jaar begint daar verandering in te komen en wordt het wederopbouwerfgoed vooral door kunst- en cultuurliefhebbers gewaardeerd. Maar ondanks de toenemende belangstelling, kennen de meeste mensen deze glaskunst niet, dus daar valt nog wel wat eer aan te behalen. Hopelijk draagt dat er toe bij dat we zuinig zijn op wat er nog over is van deze typische kunstvorm van de vijftiger en zestiger jaren.

[1] Hoe de situatie in het buitenland is in vergelijking met Nederland, is niet meegnomen in deze studie.